On Sekizinci Yüzyıl Avrupası'nda Aydınlanmanın Basın Yayın Alanındaki Sansür Uygulamalarına Etkileri: Habsburg İmparatorluğu Örneği*

Arş. Gör. Zeynep Şehidoğlu

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-8862-7470>

Doktora Öğrencisi / İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Anabilim Dalı, İstanbul
– TÜRKİYE

Makale Geçmişi

Geliş: 15.09.2021

Kabul: 10.12.2021

On-line Yayın: 31.12.2021

Anahtar Kelimeler

Basın Tarihi

Aydınlanma

Sansür

Avrupa

Habsburg İmparatorluğu

Araştırma Makalesi

* "COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri" beyanları: Bu çalışma için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52651>

Öz

Tarih boyunca süregelen ve çokça tartışılan bir konu olarak basın yayın sansürü, demokrasiyle yönetilen ülkelerde bile hala ciddi bir problem olarak görülmektedir. Basın yayın alanındaki sansür problemini daha iyi anlamak için tarihi sürece bakmak ve analiz etmek elzemdir. Bu çalışma, Avrupa'dan neşet eden Aydınlanma'nın basın yayın sansürüne etkisini araştırmaktadır. Geniş bir araştırma evreni gerektiren bu konu zaman ve imkân kısıtları nedeniyle Habsburg İmparatorluğu örneğinde ele alınmıştır. Araştırma evreni olarak Habsburg İmparatorluğu'nun seçilmesinin nedeni, Aydınlanmacı Mutlakiyetçi yönetim biçimine sahip ve Avrupa kıtasında yüzyıllarca hüküm sürmüş köklü bir imparatorluk olmasıdır. Aydınlanma, Habsburg İmparatorluğu'nda on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından sonra etkisini göstermeye başlamıştır. Bu nedenle söz konusu dönemde hükümdar olan Maria Theresia (1740-1780) ve oğlu II. Joseph'in (1780-1790) sansür uygulamaları çalışmanın ana verilerini oluşturmaktadır. Toplanan veriler, tarihsel sosyolojide kayda değer bir kuramsal çerçeve sunan "patika bağımlılığı" (path dependency) ekolü çerçevesinde analiz edilmiştir. Sonuç olarak Habsburg İmparatorluğu'nda ülkenin kendine özgü toplumsal yapısına ve geçmiş deneyimlerine göre şekillenen bir Aydınlanma anlayışının oluştuğu ve buna bağlı olarak Aydınlanma'nın o dönemde yapılan tanımlamasıyla uyumlu olan bir özgürlük ortamının olmadığı ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar yönetim kendisini Aydınlanmacı Mutlakiyetçi olarak tanımlasa da kendilerinden önceki mutlakiyet yönetim biçiminin etkileri büyük ölçüde devam etmiştir. Basın yayın alanında eskiye göre sansür uygulamalarında iyileşmeler olmuş ve yeni düzenlemeler yapılmış olsa da bunlar dönemin basın yayın özgürlüğü ihtiyaçlarını karşılamakta yetersiz kalmıştır.

Atıf Bilgisi / Reference Information

Şehidoğlu, Z. (2021). On Sekizinci Yüzyıl Avrupası'nda Aydınlanmanın Basın Yayın Alanındaki Sansür Uygulamalarına Etkileri: Habsburg İmparatorluğu Örneği. *Jass Studies-The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(88): 321-336.

*The Effects of Enlightenment On The Practices of Censorship In The
Field of Press In Eighteenth-Century Europe: The Case of The Habsburg Empire
(1740-1790)**

Res. Asst. Zeynep Şehidoğlu

PhD Student / Istanbul University, Institute of Social Sciences, Department of Journalism, Istanbul –
TURKEY

Article History

Submitted: 15.09.2021

Accepted: 10.12.2021

Published Online: 31.12.2021

Keywords

Press History

Enlightenment

Censorship

Europa

Habsburg Empire

Research Article

* Statements of "COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors": No conflicts of interest were reported for this article. Ethics committee approval is not required for this article.

DOI:

<http://dx.doi.org/10.29228/JASSS.52651>

Abstract

Press censorship, which has been an ongoing and much discussed issue throughout the history, is still seen as a serious problem even in democratic countries. It is essential to look at and analyze the historical process in order to better understand the problem of censorship in the field of press. This study investigates the effect of the Enlightenment, which originated in Europe, on the censorship of the press. This subject, which requires a wide research universe, has been discussed in the example of the Habsburg Empire due to time and opportunity constraints. The reason why the Habsburg Empire was chosen as the research universe is that it was a deep-rooted empire that had an Enlightenment Absolutist regime and ruled the European continent for centuries. The Enlightenment began to be felt in the Habsburg Empire after the half of the eighteenth century. Maria Theresa (1740-1780), and her son Joseph II (1780-1790) ruled during this period. For this reason, the censorship practices of the two rulers constitute the main data of the study. The collected data were analyzed within the framework of the "path dependency" school, which offers a remarkable theoretical framework in historical sociology. As a result, an understanding of Enlightenment was formed in the Habsburg Empire, which was shaped according to the country's unique social structure and past experiences. Accordingly, it turns out that there was no environment of freedom that was compatible with the definition of the Enlightenment at that time. Although the regime defines itself as an Enlightenment Absolutist, the effects of the previous absolutist regime continued to a large extent. Although there have been improvements in censorship practices and new regulations in the field of press compared to the past, but these were insufficient to meet the needs of press freedom of the period.

GİRİŞ

Avrupa’da matbaanın icadı ve kullanımının yaygınlaşmasıyla bilginin daha geniş kitlelere ulaşması, bilimde ve sanatta yeniden doğuşun yaşandığı Rönesans dönemi, dinde reform hareketleri ve on sekizinci yüzyıla hâkim olan Aydınlanma düşüncesi, birçok toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasi gelişmelerin yaşanmasına sebep olmuştur. Bu dönemde Tanrı’nın adına toplumları yöneten kiliseye, batıl inançlara ve dini baskılara itiraz edilmiş; bunlar yerine ampirik ve materyalist bilginin üstünlüğüne duyulan inanç, bilimsel ve teknolojik gelişme isteğini tetiklemiştir. Aydınlanma, bütün bu gelişmelerin göbeğinde yer alan ve kıtanın büyük bir kısmını yüzyıllarca yönetmiş olan Habsburg İmparatorluğu’nda on sekizinci yüzyılın ikinci yarısından sonra etkisini hissettirmeye başlamıştır. İngiliz ve Fransızların gerisinde kalsa da evrene dair üretilen bilginin, sosyal bilinç değişiminin, eğitimin ve Aydınlanma’nın aracı olarak edebiyatın, Alman gelişiminde önemi ve etkisi büyük olmuştur (Vierhaus, 1984: 86).

Bu dönemde, Habsburg İmparatorluğu’nda tahta çıkan hanedanın en etkili ve “Aydınlanmacı Mutlakiyetçi” hükümdarları olarak anılan Maria Theresia (1740-1780) ve oğlu II. Joseph (1780-1790), bir yandan Aydınlanma Dönemi entelektüel gelişiminin gerisinde kalmamaya çabalarırken, bir yandan da Fransız Devrimi’nin (1789) ayak seslerinin işitildiği bu süreçte çeşitli alanlarda önlemler alıp reformlar yaparak; Avrupa’da merkezi bir devlet kurmaya, hanedan topraklarındaki iktidarlarını ayakta tutmaya çalışmışlardır. Bu dönemde yaygın olan Aydınlanma düşüncesinden neşet etmiş “Aydınlanmacı Mutlakiyet” olarak adlandırılan yönetim biçimi, dönem Avrupa’sındaki Habsburg İmparatorluğu, Prusya Krallığı, Fransa Krallığı gibi devletlerde farklı şekillerde tezahür etmiştir (Wilson and Reill, 2004: 3). Aydınlanmacı Mutlakiyet, tarihçiler tarafından sıkça yapılan tanıma göre, on sekizinci yüzyıl Avrupası’na özgü olan, Aydınlanma düşüncesinin siyasi ilkelerini odağına yerleştirmiş bir yönetim biçimidir (Wilson and Reill, 2004: 3). Buna göre hukuk devletine yönelik çabalar, askeri, mali ve eğitim alanlarında yapılan reformlar, Aydınlanmacı Mutlakiyet siyasetinin bir ürünü olarak gösterilmiştir (Conrad, 1961: 14). Buna göre devlet artık hükümdarın keyfiliğine değil halka hizmet etmektedir. Prusya Kralı II. Friedrich’in kendisini devletin “ilk hizmetkârı” olarak tanımlaması, bu anlayışın ürünüdür (Wilson and Reill, 2004: 3)¹. Hizmetkar olma argümanı, devlet egemenliğinin tek ve mutlak taşıyıcısı olarak hükümdarın yetkilerini halkın ortak iyiliği için kullanacağı varsayımına dayanmaktadır. Bunların yanı sıra hükümdarlar, bakan veya danışman olarak eskiden olduğu gibi yönetici elit kesimden değil Aydınlanma taraftarı olan lider kişilerden atanmıştır (Wilson and Reill, 2004: 3). Maria Theresia ve II. Joseph’in güttüğü yukarıdan aşağıya doğru ilerleyen bir dönüşümü hedefleyen Aydınlanmacı Mutlakiyet siyaset biçimi, eski mutlakiyet rejiminin bir çeşit modernizasyonu, kameralizm² ve Aydınlanma düşüncesinin bir kombinasyonundan oluşmuştur (Wilson and Reill, 2004: 3). Aydınlanma düşüncesinin etkilediği diğer bir alan ise sansür uygulamalarıdır. Önceki yüzyıllarda uygulanan sansür yasaları, Maria Theresia ve II. Joseph’in iktidarları döneminde tekrar düzenlenmiştir.

Günümüz sansür uygulamalarını daha iyi anlayabilmek ve analiz edebilmek için tarihsel süreci iyi bilmek gerekliliğine dayanan bu çalışma, Aydınlanma dönemindeki Aydınlanmacı Mutlakiyetçi hükümdarlar tarafından basın yayın alanında uygulanan sansür konusuna eğilerek bu konuda veri sağlamayı ve yürütülen politikaların izlerini sürmeyi amaçlamaktadır. Geniş bir örneklem alanını içine alan bu konu zaman ve imkân kısıtı nedeniyle Habsburg İmparatorluğu örneğinde ele alınmaktadır. Toplanan veriler, tarihsel sosyolojide kayda değer bir kuramsal çerçeve sunan “patika bağımlılığı”

¹ II. Joseph de, II. Friedrich’e öykünerek kendisini Habsburg İmparatorluğu’nun ilk hizmetkârı olarak adlandırmıştır.

² Kameralizm, devlet işlerinin sistematik idaresiyle ilgilenen, devletin kuvvetini çoğaltmak için geliştirilen, tek aktör olarak devletin çıkarlarının önemsendiği devlet yönetimi bilgisi ve tekniği olarak tanımlanır (Eryılmaz, 2013: 25).

(path dependency) ekolü çerçevesinde analiz edilerek, iki hükümdarın basın yayın alanında uyguladıkları sansürün oluşum aşamaları, ülkenin geçmişinde, geçmiş hükümdarların aldıkları kararlarda ve o güne dek gelen geleneksel yönetim biçiminde aranacaktır.

1. YÖNTEM

Tarihsel sosyoloji literatüründe patika bağımlılığı (path dependency), “bugüncü” (presentist) bakışların aksine ampirizme kaymadan tarihsel süreçlerin oynadığı kurucu rolleri teorileştirmeye dayanır (Ergut, 2007: 5). Ergut, bazı olguların olgunlaşmasının çok uzun bir döneme yayıldığını, bugüne dair bir fenomenin esas nedeninin söz gelimi on sekizinci yüzyılda vuku bulmuş kritik bir moment olabileceğini belirtir (Ergut, 2007: 4-5). Dolayısıyla bugün mevcut olan bir olayı veya olguyu anlayabilmek çoğu zaman o olgunun oluşum aşamalarını bize sunan tarihi süreçlerin analizini gerektirir. Tarihsel sosyolojinin öncülerinden olan Charles Tilly, olayların nasıl gerçekleştiğinin, ne zaman ve nerede olduklarına bağlı olarak değiştiğini; bu bağlamda sosyal süreçlerin patikalara bağımlı (path-dependent) olduklarını ve bu yüzden de tarihin önemli olduğunu vurgular (Tilly, 1988: 707; 710). Kritik dönemlerde yapılan seçimlerin, girilen patikaların, sonraki dönemlerde olacak olan olayları belirlediği görüşüne dayanan patika bağımlılığı, içinde bulunulan durumun önceden-belirlenmiş bir gelişme çizgisinin doğal ve gerekli bir sonucu olmaktan ziyade yavaş, uzun ve tarihsel olarak özgün süreçlerin bir sonucu olduğunu öne sürer. Böylece bir yapının oluştuğu zaman ve mekâna bağlı olarak o yapının benzerlerinden ayrılması söz konusudur (Sztompka 1993: 209; Aktaran: Ergut 2007: 6).

Habsburg İmparatorluğu'nda söz konusu dönemdeki basın yayın alanındaki sansür uygulamaları patika bağımlılığı ekolü temel alınarak analiz edilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

2.1. Sansür Kavramı

Latince “censura” kelimesiyle ifade edilen “kontrol”, “değerlendirme” anlamlarına gelen sansür sözcüğü, basılı yayınların, mektupların, filmlerin ve bu gibi materyallerin genellikle devlet kurumları tarafından özellikle siyasi, hukuki, ahlaki veya dini uygunluklarının kontrolü veya bilginin kontrol edilme girişimi olarak tanımlanır (www.duden.de, 2019). Türk Dil Kurumu ise sansürü, “her türlü yayının, sinema ve tiyatro eserinin hükümetçe önceden denetlenmesi işi veya yayınının ve gösterilmesinin izne bağlı olması, sıkı denetim” olarak tanımlamıştır (www.tdk.gov.tr, 2019). Laursen, bu tanımlardan farklı olarak sansür tanımına, sözlü ifade etme biçimlerini, elektronik medyayı, sanatı ve müziği de dahil eder (Laursen, 2021).

Sue Curry Jansen, *Censorship: The Knot that Binds Knowledge and Power* isimli çalışmasında sansürü tüm sosyal olarak yapılandırılmış yasaklama ve yönergeleri kapsayacak şekilde tanımlar. Söz konusu yasa ve yönergeler, fikirlerin, bilgilerin, imajların ve diğer mesajların toplumun iletişim kanallarıyla yayılmasını önler. Bu yasaklar sosyal, ekonomik, politik, dini veya diğer otoriter sistemler tarafından güvenceye alınmış veya alınmamış olan tüm gizli veya açık yasaklama ve yönergeleri içerir (Jansen 1991: 221; Aktaran: Freshwater, 2004: 227). Freshwater ise *Towards a Redefinition of Censorship* adlı çalışmasında farklı sansür tecrübelerini kapsayan ve denetim, şartlanma ve susturmanın sosyo-tarihi özgüllüğünü yansıtan bir sansür tanımı öne sürer. Bu tanım, sansürü soyut veya yalıtılmış bir otorite tarafından yürütülen bir dizi eylemden ziyade, sansür etmenleri arasındaki ilişkilerle gerçekleşen bir süreç olarak kabul eder. Susturulmuş konuşmanın etik açıdan karmaşıklığını yansıtmak için söz konusu sansür tanımı, sansür yöntemini koruyan “ya da/veya” yerine “her ikisi/ve” sansür yöntemini kapsayıcı mantığı tarafından yönlendirilir (Freshwater, 2004: 225). Freshwater, özetle sansürün günümüzde hala geleneksel kılıfı içerisinde devlete bağlı olan baskıcı bir kurumun müdahalesi gibi görünmekte olduğunu, fakat aynı zamanda sansürün yardım kuruluşlarını ve yerel

yönetim veya kamu sübvansiyon kaynakları ve kurumsal sponsorları yönetenler tarafından alınmış kararlar ve eylemlerde de cisimleşmekte olduğunu belirtir. Freshwater, yaptığı araştırmalara göre sansür hakkındaki çıkarımların sabit olmaktan çok muvakkat; tekilden çok çoğul; evrenselden ziyade zamana ve bölgeye özgü olması gerektiği sonucuna varır. Ayrıca sansür uygulayan kurumlar ve sansürlenene bireyler arasındaki olası suç ortaklığı ilişkisine de işaret eder ve sansür suçlamalarına karşı gösterilen duyarlılığın, söz konusu durumun varlığına dair soruşturmayı engellememesi gerektiğini belirtir. Freshwater, sansürü bir süreç olarak görmek gerektiğini, bu sürecin bir ucuna öldürme veya acımasız hapsedmenin en aşırı uçlarını koyarken diğer ucuna yapısal dışlamanın karanlık eylemlerini yerleştirir (Freshwater, 2004: 242).

Sansür terimi tüm bu tanımlara ek olarak otosansüre kadar genişletilebilmektedir. Otosansür, sansüre mâruzîyetle birlikte ortaya çıkan ve zamanla insanların bilinçli veya bilinçsiz kendi kendilerini sansürlemesine sebep olan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Daniel Bar Tal, bir toplumda potansiyel olarak çeşitli yapıcı ve işlevsel gelişmeleri kolaylaştırabilecek nitelikteki bilgiye ket vuran bir engel olarak oto-sansürün kişilerarası, örgütler arası ve toplum içi ortamlar da dâhil olmak üzere her sosyal alanda gerçekleşmekte olduğunu belirtir (Tal, 2017: 1-2).

Sansür tarih boyunca dini veya siyasi otoriteler tarafından tayin edilen kişiler veya komisyonlar tarafından uygulanmış; fakat aynı zamanda kanuni yetkisi olmadığı halde yasa dışı kişiler tarafından da gerçekleştirildiği gözlenmiştir (Laursen, 2021). Sansürün genel gerekçesi olarak en sık görülen sebepler arasında ifade etme biçiminin yıkıcı, sapkın, müstehcen, pornografik, saldırgan vb. içerikte olmaları gösterilmektedir. En çok sansürlenene konuların başında ise din, siyaset ve cinsellik gelmektedir (Laursen, 2021). Sansürleme, yayın öncesi lisanslama ve revizyon gibi gereklilikler şeklinde olduğu gibi, yayın sonrasında da ürünün yasaklanması, yakılması veya boykot edilmesi, para cezası, yazarın veya yayıncının ölüm cezasına çarptırılması gibi biçimlerde uygulanabilmektedir (Laursen, 2021).

Sosyolojik açıdan “toplumsal bir sistemin kendisini savunmasına hizmet eden bir işleve sahip” olarak tanımlanan sansür, her devrin iktidarınca tarih boyunca kullanılmış (Bachleitner, 2017: 22) neredeyse olağan bir araç olarak karşımızda durmaktadır. Zîra her bir yaşayan sosyal varlık, eninde sonunda, fikrî ve maddî varlığını savunmak, güvence altına almak ve geliştirmek çabası içine girer. Bu nedenle toplumsal sistemler, doğası gereği muhaliflerle savaşılmaya, zarar görmemeye ve zaman içinde olası tehlikeleri önlemeye çalışır (Otto, 1968: 71).

Tal, en liberal, demokratik veya Aydınlanma yanlısı devletlerde bile, en azından birtakım bilgi ve görüşleri resmi veya resmi olmayan şekilde sınırlamanın, diğer alanlarda olduğu gibi özellikle güvenlik alanında da gerekli olduğunu savunur; aksi takdirde toplumların sağlıklı bir şekilde işlevlerini yerine getiremeyeceklerini öne sürer. Her toplum veya grupta bilginin serbest akışı ile kısıtlanması arasında açıkça bir gerilimin görüldüğünü ve sınırlandırılmamış bir serbest bilgi akışının topluma zarar verebilme olasılığından bahseder (Tal, 2017: 3); fakat burada hassas bir dengenin kurulması gerektiği ve aşırıya giden sınırlandırılmamalardan da toplumun zarar görebileceği unutulmamalıdır.

2.2. Ergin Olmama Halinden Kurtulma: Aydınlanma

Aydınlanma felsefesi ve tarihi üzerine uzmanlaşmış olan Profesör Werner Schneiders, genel olarak bakıldığında on sekizinci yüzyıl Aydınlanma’sını, sadece düşünsel bir ilerleme değil, aynı zamanda tüm koşulların iyileştirilmesi, düşüncenin açıklığı vaadinde olan manevi ve sosyal bir reform hareketi olarak tanımlar (Schneiders, 2014: 14). Schneiders, Aydınlanma’nın açıkça gerçeği; fakat aynı zamanda özgürlüğü ve bağımsızlığı amaçladığını ifade eder. Schneiders, Aydınlanma kavramının, başlangıçta “akıl aydınlanması” (rasyonel aydınlanma kavramı) anlamında kavramların açıklığa kavuşturulması, cehaletin ve mantıksızlığın ortadan kaldırılması için rasyonel bir süreç olarak tanımlandığını; ancak aynı zamanda – ergin olmama durumundan çıkma – her türlü zincirden

kurtulma anlamında özgürleştirici bir eylem (özgürleştirici aydınlanma kavramı) olarak da tanımlandığını belirtir. Buna göre “az çok programlı bir şekilde kelimenin sistematik anlamında aydınlanmayı amaçlayan tarihsel hareket, kelimenin tarihsel anlamında Aydınlanma olarak tanımlanır ve bu sürecin önemli bir kısmı on sekizinci yüzyıla denk geldiği için bu yüzyıl “Aydınlanma Çağı” olarak adlandırılır” (Schneiders, 2014: 8).

Paul Hazard ise Aydınlanma'nın eleştirel doğasına vurgu yapar. 1700'lerde ortaya çıkan eleştiri ruhunu (“esprit de critique”), Rönesans ve Devrim arasındaki bağlantıyı kuran olarak tasvir ettiği Aydınlanma'nın tetikleyicisi olarak tanımlar. Hazard'a göre ampirik ve deneysel bilgi yöntemleri ve vahye dayanan dinlerin eleştirisi Aydınlanma'nın ivme kazanmasına neden olmuştur (Hazard 1935; Aktaran: Fillafer 2013: 42).

Aydınlanma'nın tam olarak ne olduğu ise ancak on sekizinci yüzyılın son çeyreğine doğru tartışılmaya başlanmıştır. Alman Aydınlanma Dönemi'nin Sokrates'i olarak bilinen Moses Mendelssohn ve Immanuel Kant'ın 1784 yılında Aydınlanma'yı tanımladıkları makalelerinde, kavram kargaşasına ve yanlış anlaşılmalara bir son verme çabası görülmektedir. Mendelssohn'un “Aydınlanma Nedir Sorusu Üzerine” adlı makalesi Berlinische Monatschrift'te 1784'te yayınlanmıştır. Bu metinde Mendelssohn, eğitimi (Bildung), kültür ve aydınlanma olarak ikiye ayırır. Buna göre kültür pratik olanla (el yapımı sanatlarla, iyilik, zerafet ve güzellikle), aydınlanma ise teorik olanla ilgili görünmektedir. Aydınlanma, “akla dayalı bilgi ile insanın yapısı için olan önem ve etkileri oranında insan yaşamına dair şeyler hakkında akla dayalı düşünme yeteneğiyle ilgilidir” (Mendelssohn, 2014: 13). Mendelssohn, Aydınlanma'nın kötüye kullanılmasının ahlak duygusunu zayıflatacağını, katılığa, bencilliğe, inançsızlığa ve anarşiye kadar gidebileceğini belirtir. Kültürün kötüye kullanılması ise lükse, şatafata, zayıflığa, batıl inanca ve köleliğe sebep olur. Aydınlanma ve kültürün aynı şekilde yol alması ise yozlaşmaya karşı en iyi ilaçtır (Mendelssohn, 2014: 14).

Kant, 1784 yılında Berlinische Monatschrift'te “Aydınlanma Nedir? Sorusuna Yanıt” adlı eserinde Aydınlanma'yı “insanın ergin olmama durumundan kurtulması” olarak tanımlar. Ergin olmama durumu insanın kendi aklını bir başkasının rehberliği olmaksızın kullanamayışı yani aklını kullanma kararlılığı ve cesaretini gösteremeyişidir. Kant'a göre Aydınlanma'nın parolası “Aklını kullanma cesaretini göster!” sözüdür. Kant, Aydınlanma için özgürlükten başka bir şeyin gerekmediğini, ki bu özgürlüğün de özgürlükler içinde en zararsız olanı olduğunu vurgular. Söz konusu özgürlük “Aklı her yönüyle ve her bakımdan çekinmeden halkın önünde açık olarak kullanmak özgürlüğü”dür (Kant, 1784). Kant, aydınlanmış bir çağda yaşamaktan ziyade aydınlanmaya giden bir dönemde yaşadıkları tespitinde bulunur ve daha bu konuda gidecek çok yolun olduğunu ifade eder. Ona göre insanın kendi kabahati yüzünden ergin olmayış durumundan kurtuluşunun odak noktası, din konularıdır. Bilim ve sanatla ilgili konularda da yöneticilerin söz sahibi olma ve koruyuculuk yapmaları çıkarlarına ters düşecektir (Kant, 1784).³ Foucault, Kant'ın Aydınlanma üzerine yazdığı yapıtında *Was heisst Aufklärung?* diye sorduğunda “Bize ne oluyor? Şimdi ne oluyor? İçinde yaşamakta olduğumuz bu dönem ne anlama geliyor? Aydınlanma'nın bir parçası olarak biz neyiz” türünden soruları kastettiğini ve böylece felsefi düşünce alanına yeni tipte bir sorun olarak güncellik sorununu kattığını belirtir (Foucault, 2016: 162, 68). Aydınlanma, Foucault'ya göre “insanın şimdiyle ilişkisini, insanın tarihsel oluş kipini ve kendini özerk bir özne olarak kurmayı sorunsallaştıran felsefi bir sorgulamanın kök salışı”dır. Foucault, bizi Aydınlanma'ya bağlayacak şeyin doktriner unsurlar olmadığını; aksine bir tutumun,

³ Kant, Büyük Friedrich'in yönettiği Prusya Krallığı'nda yaşıyordu. Kendisi de yazar olan Büyük Friedrich'in yazar ve sanatçılara özel bir ilgisi vardı ve onları koruyordu. Kant, Aydınlanma üzerine yazdığı metninde bu hoşgörüsünden ötürü Büyük Friedrich'i “aydınlanmış, hayaletlerden korkmayan bir hükümdar” olarak tanımlayarak övmüştür. Tüm bu fikir hürriyetine karşılık Büyük Friedrich'in halkından sadece kendisine itaat etmelerini istediğini de söz konusu metninde dile getirmiştir.

(yani tarihsel varlığımızın aralıksız bir eleştirisi şeklinde nitelendirilebilecek olan) felsefi bir ethos'un sürekli olarak canlı tutulması gerektiğini vurgular (Foucault, 2016: 184). Söz konusu felsefi ethos, ilk olarak Aydınlanma'nın şantajı olarak adlandırdığı Aydınlanma'nın taraftarı veya karşıtı olmanın reddedilmesini içerir (Foucault, 2016: 185). Foucault, Aydınlanma'yı bir dönem olarak ele alır. Bu dönem, kendi kendini adlandıran, kendi kurallarını formüle eden ve düşünce tarihinde olduğu kadar, şimdiki zamanda da kendi tarihi pozisyonunu görebilen bir dönemdir. Aynı zamanda bilgi, cahillik ve yanılısma biçimleri karşısında yapması gereken şeyleri tespit eden ve bunu ifade eden bir dönemdir (Foucault, 2016: 165-166).

3. AYDINLANMA DÖNEMİ HABSBURG İMPARATORLUĞU

Hasburg İmparatorluğu, kültürel, dilbilimsel (Çekçe, Almanca, Macarca, Hırvatça, İtalyanca) ve dinsel (Roma Katolik, Protestan, Ortodoks, Yahudi ve Müslüman) çeşitliliği barındıran bir devlet olarak (Judson, 2016: 54-55) dört yüzyıl boyunca varlığını sürdürebilmek için belli yöntemlere başvurmak zorunda kalmıştır. 1789'da vuku bulan Fransız Devrimi'ne kadar olan süreçte yapılan isabetli askeri reformların yanı sıra, ekonomi, hukuk ve eğitim alanlarında yapılan reformların da Habsburgların varlıklarını sürdürmelerinde etkisi büyük olmuştur (Judson, 2016: 29). Reformların yanında başvuru yöntemlerinden biri de sansürdür (Reisenleitner, 2001: 147).

Habsburgların Orta Avrupa'da büyük bir güç olarak yükselmesi, Protestan reformunun hızla yayılmasıyla aynı zamana denk gelmiş, 16. yüzyılın ortasında Protestanlık yukarı ve aşağı Avusturya bölgelerine yayılmıştır (Reisenleitner, 2001: 147). Bu dönemde Habsburg hanedanından olan Avusturya Arşidükü Ferdinand'ın⁴ (Judson, 2016: 59) muhaliflere karşı birtakım fermanlar yayınladığı ve bunun da mezhep içerikli kitapların yakılmasının eşlik ettiği ölüm cezaları ve işkencelere yol açtığı kaynaklarda geçmektedir (Reisenleitner, 2001: 147). Aynı zamanda ilahiyatçıların da destek verdiği bir piskopos tarafından yönetilen Viyana Üniversitesi merkezli bir sansür mahkemesi yürürlükteydi. Mahkeme, Habsburg yönetimi ve Papa otoritesi arasındaki yakın ilişkinin açık net bir göstergesi olan Engizisyon adına da görev yapmaktaydı (Reisenleitner, 2001: 147). On altıncı ve on yedinci yüzyıllar boyunca, yönetimin ve kilisenin güttüğü bir politika olarak kurulan sansür komisyonları ve yasaklı kitaplar listeleri nadiren sorgulanan uygulamalar olarak kabul edilmiştir (Wolf, 2011: 13).

On sekizinci yüzyılda sansür makamlarının en sık atıfta bulunduğu yasalar 1577'de Frankfurt'ta ilan edilen bir güvenlik kararnamesi ve İmparator VI. Karl'ın 1715'te çıkardığı bir fermanı içeriyordu (Spalding, 1998: 6). 1577'deki kararnamenin 35. bölümünde matbaacılar, yayıncılar ve tüccarlar uyarılmaktaydı. Hükümetin ilk incelemesinden geçmemiş ve onayını almamış olan herhangi bir yazının dolaşıma girmesine izin verilerse; ağır para cezası ve mesleklerine devam etme hakkını kaybetme riskiyle karşı karşıya kalacaklardı (Spalding, 1998: 6). Sansür incelemesinden geçen kitaplara mutlaka matbaacının adı, basım yeri ve yazarın adı yazılmalıydı. Bunlara ek olarak İmparatorlukta bütün yetkili makamlar da uyarılmaktaydı. Buna göre evrensel Hristiyan dini ile çelişen ve huzursuzluk ve sıkıntıya neden olabilecek veya muhaliflerle alay ederek, onları kışkırtabilecek veya suistimal edilebilecek herhangi bir resme, heykele veya yazıya izin verilmemelidir; aksi durumda ele geçirilen kopyalara el konulacak; satıcılar, alıcılar ve mal sahipleri kaynakları ile ilgili soruşturulmak üzere tutuklanacak ve diğerlerine örnek olsun diye eserlerin yazarları da tutuklanacaktı (Spalding, 1998: 6). Bu konuda ihmalkâr davranan herhangi bir yönetim merci söz konusu olduğunda ise, İmparator tarafından soruşturmaya tabi tutulacak ve en yüksek yargı makamı olan *İmparatorluk Odası Mahkemesi* (Reichskammergericht) tarafından cezalandırılacaktı (Spalding, 1998: 6).

On sekizinci yüzyılda gazetelerin durumuna bakıldığında toplumun hayatında önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Özellikle *Yedi Yıl Savaşları* gibi önemli olaylar, halkın politize olmasına ve gazetelerden güncel olarak bu tür haber alma isteklerinin artmasına sebep olmuştur. Gazeteler o dönemde Aydınlanma ile ilgili veya eleştiri içeren konulara yer vermekten ziyade daha çok yönetimin yaptığı sansür

⁴ 1522-1564 yılları arası Avusturya Arşidükü, 1526-1564 Bohemya ve Macaristan Kralı, 1556-1564 Kutsal Roma Cermen İmparatoru.

haberlerini duyurma işlevi görmektedir. Bu duruma imparatorluk sarayının resmî gazetesi olan *Wienerisches Diarium*'da sıkça rastlanmaktaydı. Aydınlanma'yı sembolize eden güneş amblemine sahip olmasına rağmen gazetenin, yönetimi eleştiren herhangi bir haber yazmasına izin verilmiyor; yönetim tarafından sürekli olarak kontrol ediliyordu (Gestrich, 2000: 74).

3.1. Maria Theresia Dönemi Sansür Uygulamaları

Habsburg İmparatorluğu'nda 1740 yılında, "anaç tabiatlı ve hanedanlığın tek İmparatoriçesi, reforma açık ve dindar" olarak nitelenen Maria Theresia tahta çıkarken 23 yaşındadır. Aynı tarihlerde diğer Alman devleti Prusya Krallığı'nda ise Fransız Aydınlanması'na öykünen, filozof ve komutan, mutlak hükümdar ve reformist, *Aydınlanmacı Mutlakiyetçi* (Aufgeklärte Absolutismus)⁵ II. Friedrich (Büyük Friedrich) bulunmaktadır (Vierhaus, 1984: 43). Maria Theresia, aslında ne bir entelektüel ne de bir Aydınlanma insanıdır. Babasının geleneksel Barok dünyasını benimsemiştir; ancak ileri görüşlü bir tarafının da olduğu, kendisine aydınlardan oluşan bir danışma grubu oluşturarak (Curtis, 2013: 494-495); onlara yetkiler verdiği, sahip olduğu tüm imkanları en iyi şekilde değerlendirdiği, politik becerisiyle düşmanlarını yenilgiye uğratarak Habsburg hanedan yönetiminin temellerini yeniden şekillendirdiği ve sağlamlaştırdığı kaynaklarda geçmektedir (Curtis, 2013: 505; Conrad, 1961: 27). Lesli Bodi de, Maria Theresia'nın 1751'de yaptığı idari reformların Aydınlanmacı Mutlakiyet adı altında sürdürüldüğünü; fakat hanedanın mutlak iktidarını güvence altına alabilmesi için başlatıldığını ifade eder (Lesli Bodi 1977; Aktaran: Lepper and Steitz: 325). Curtis, Maria Theresia'nın reformları üzerinde hem yukarıdan hem halktan gelen isteklere daha duyarlı olabilecek pratik yönü olan bir arayışın yanında, Aydınlanma teorilerini de içeren birtakım etkilerin olduğunu belirtir; fakat asıl maksadı devletini ve buna bağlı olarak otoritesini sağlamlaştırma isteğidir (Curtis, 2013: 457). Yine de o dönemde yaşamış Aydınlanma yazarı ve yayıncı Johann Pezzl (1756-1823), 1740 yılından önce durumun daha kötü olduğunu, Viyana'da insanların edebiyatın ne olduğunu bile bilmediklerini, oradaki basımevlerinin basabilecekleri tek şeyin teolojiyle ilgili ve dini yücelten yayınlar olduğunu, üstüne bunları yazanların da donanımlı olmadıklarını aktarır. Maria Theresia yönetime geldiğinde ise bu durumun değiştiğini söz konusu yayınlara özel hiçbir desteğin verilmediğini, tiyatronun reforme edildiğini, ilk Aydınlanma ruhuyla edebiyat anlayışındaki temel esasları aktarabilecek, ahlak, insan doğası, pratik yaşam felsefesi gibi konuları öğretecek süreli yayınların tekrar hayata döndürüldüğünü kaydeder (Pezzl 1786-1787; Aktaran Seidler 1992, s. 68-69). Söz konusu reformlar ve yürütülen siyaset, Habsburg topraklarında çok geniş bir grup ve sosyal aktörden gizli ve açık destek aramıştır (Judson, 2021: 29). Klingenstein, 1711 tarihine kadar vuku bulan - buna *Otuz Yıl Savaşları* (1618-48) da dahil - köylü ayaklanmaları ve soylu isyanları sonucu oluşan travmatik bir deneyimin oluştuğunu; Prusya'nın Silezya'yı fethetmesinin de (1742) bu travmatik deneyimi daha da kuvvetlendirdiğini ve bunların hanedan yöneticilerinin dini ve siyasi düşünceleri üzerinde etkili olduğunu belirtir (Klingenstein, 1993: 5).

Maria Theresia'nın radikal olarak tanımlanabilecek bazı danışmanları, din hariç tüm konularda kilise üzerinde devlet denetiminin uygulanması için kendisini ikna etmiş; zamanla çoğu Katolik düşünür, devlet yetkilisi ve emirler, uygulanan kilise politikasını desteklemiştir (Judson, 2016: 99). Önceleri Psikopos, belediye başkanı ve üniversite fakültesinin kitapların sansürlenmesinde paylaştığı yetki, 1623 yılından beri sadece üniversitenin ve buna bağlı olarak Cizvitlerin⁶ eline geçmiştir (Houben, 2015: 38; Brechka, 1970: 123-

⁵ Almanca kaynaklarda bu tabir, on sekizinci yüzyılda mutlakiyetle yönetilen ve Aydınlanma hareketlerine dahil olan ülkeler için kullanılmaktadır.

⁶ Tarihçi William McNeill, Cizvitlerin tarih sahnesine çıkışını Dünya Tarihi kitabında şöyle anlatır (McNeill, 2002, s. 407-408):

"Roma kilisesi, Protestanlığın meydan okumasına hemen tepki göstermedi. Önceleri pek çok kişi bir uzlaşmaya varılabileceğini umdu. Protestanlık akımını onun yöntemleriyle karşılayabilme yeteneğine en çok sahip olan sofu ve eğitilmiş Katolikler, Lütercilere karşı saldırıya geçerek Hristiyanlık dünyasında görülen bölünmenin daha derinleşmesine yol açmaktan genellikle çekindiler; fakat Protestanları silahlandıran teolojik kesinlik ardında koşma tutkusu, Katolik davasını silahlandırmak için de kullanılabilir. Aziz Ignatius Loyola (ölümü 1556) işte bunu yaptı. Luther'inki kadar ateşli bir Tanrı lütfuna erme deneyiminden sonra, Papa'nın bir eri olarak gerçeği vaaz etmeye başladı. Çok geçmeden çevresinde kendisi gibi düşünen gençlerden oluşan bir grup topladı ve sonra onları Cizvit Topluluğu olarak örgütledi. Örgüt, kısa zamanda hem Avrupa'da hem deniz aşırı ülkelerde Katolikliğin savunmasının ve yayılmasının en etkili aracı durumuna geldi."

124). Bu durum on sekizinci yüzyılın ilk on yıllarında toplum ve devlet arasında gün geçtikçe şiddeti artan bir tartışmaya neden olmuştur. Maria Theresia başa geldiğinde, halkının okuduklarından, yabancı basının aşırı eleştirel olan karalama niteliğindeki broşür selinden rahatsız olmuş; var olan sansür yasalarını yetersiz bularak bu alanda düzenlemeye gitmiştir. Bu durum üniversitelerdeki Cizvitlerin yetkisini kısıtlayarak, sansür görevini 1752’de kiliseden almasıyla sonuçlanmıştır (Brechka, 1970: 124; Judson, 2016: 99; Mutschlechner, 2021). Maria Theresia, 1760’ta merkezi olarak idare edilecek *Eğitim ve Kitap-Sansür-Saray Komisyonu* (Studien- und Bücher-Censurs-Hofkommission) kurmuş (Bachleitner, 2010; Brechka, 1970: 124; Mutschlechner, 2021) ve komisyonun başına Aşağı Avusturya Meclis Konseyi Kontu Saurau’u getirmiştir. Kendisinden kitapları çeşitli sansür birimlerine dağıtması ve siyasi karalamalar hakkında mahkemeye rapor vermesi kararlaştırılmıştır (Frimmel and Wögerbauer, 2009: 202; Brechka, 1970: 124). Cizvitler bundan böyle Felsefe ve Teoloji eserlerinin sansürlenmesinden sorumlu tutulmuş (Bachleitner, 2019; Reisenleitner, 2001: 148); kraliyet doktoru Gerhard van Swieten tıp eserlerinden, Profesör Boeck, Riegger ve Justi ise tarih ve politika üzerine yazılmış kitaplardan ve farklı dallarda uzman profesörler hukuk ve siyaset alanlarından sorumlu tutulmuştur (Brechka, 1970: 124). Daha sonra Maria Theresia, en yakın danışmanlarından biri olan Hollandalı Gerhard van Swieten’nın ricasıyla Felsefe grubu eserlerini Cizvitlerden alarak kendisine vermiştir (Bachleitner, 2019; Reisenleitner, 2001: 148; Brechka, 1970: 124).

Maria Theresia, dinî Aydınlanma’nın daima karşısında yer almış; yönetim biçimi ve özellikle kendisi hakkında eleştiri yapılmasına izin vermemiştir. Basılı materyallerin dinî içeriği hudutlarda kontrol edilmiş ve polis bu konuda geniş yetki sahibi olarak kalmaya devam etmiştir (Reisenleitner, 2001: 148). Yeni sansür düzenlemelerinden kısa bir süre sonra van Swieten, İmparatoriçeye bazı kitapların aşırı hevesli sansürcüler tarafından yasaklandığı şikayetinde bulunmuştur. Bunlardan biri Montesquieu’nun *Esprit des Lois* (Kanunların Ruhü) eseridir. İlk olarak 1748’de Cenevre’de yayınlanan eser, 1750’nin başlarında Viyana’ya ulaşır ulaşmaz yasaklanmıştır. Sansürün kaldırılması konusunda Montesquieu’nun diplomatik girişimleri de Cizvitler tarafından bertaraf edilmiş; Van Swieten’in bu duruma üç yıl süren muhalefeti sonucu, Maria Theresia 8 Mart 1753 tarihli bir fermanla sansürcüleri susturarak eserin satılmasına izin vermiştir (Brechka, 1970: 124-125).

Sansür Komisyonu toplantıları Başkan Van Swieten’in başkanlığında ayda bir yapılmıştır. Van Swieten bu yıllar boyunca kendi fikirlerini diğer sansür görevlilerinin siyasi hilelerinden korumak amacıyla onay verdiği kitapları, aldığı kararlarıyla birlikte kimsenin okuyamayacağı şekilde Latince stenografi ile yazarak *Supplementum librorum prohibitorum* adını verdiği bir liste tutmuştur (Houben, 2015: 51; Brechka, 1970: 125). Listede 595’i yasaklanmış olan 3120 eser alfabetik olarak sıralanmış ve kitaplar hakkında bibliyografik bilgiler verilmiştir (Brechka, 1970: 125). Onaylanmayan kitaplar *damnatur* (yasaklı) ibaresiyle belirtilmiştir. Listede, Leibniz, Montaigne ve Lessing kabul edilenler arasındayken, Diderot’nun *Doğanın Yorumlanmasına Dair* (1754) eseri, karışık (obscure) fakat zararsız olarak kabul edilmiştir. Hume’un *Çeşitli Konular üzerine Denemeler ve İncelemeler* (1756, Londra) yapıtı *damnatur* ibaresiyle yasaklanmıştır (Brechka, 1970: 126). Bir başka kaynakta bu dönemde yasaklanmış eserlere örnek olarak, Voltaire’in dini eleştiren çeşitli eserleri, Rousseau’nun Katolik kilisesine karşı iddialar içeren, intiharın yüceltilmesi ve zorunlu bekârlığa yönelik eleştiriler barındıran *Yeni Heloise* eseri, Diderot’nun tüm eserleri, genç bir adamın arkadaşının karısına karşı aşırı tutkusu ve intihar için hayali nedenler barındırması nedeniyle Goethe’nin *Genç Werther’in Acıları* vb. kitaplar bulunmaktadır (Bachleitner, 2019). Voltaire’in eserlerinin çeşitli yargılara ve yasaklamalara maruz kalmasına çok öfkelenildiği ve Van Swieten’den “İmparatorluk ailesinin dört iyi üyesini öldürmüş olan, Avusturya’da öğrenmenin önlenmesiyle herkesten daha fazla ilgilenen kuzey batı bataklığında doğan bir kraliyet doktoru” olarak bahsettiği kaynaklarda geçmektedir (alıntılan Brechka, 1970: 126). *L’Empire des passions* (London, 1756), William Congreves’in *Love for Love* (London, 1752), *Le Pornographe, ou Idées d’un Honnête-Homme sur un Projet de Règlement pour les Prostituées* (1769, Londra & Hague) gibi yapıtlar yasaklanırken; *The polite Ladij veya a course riffemale education in a series of letters* (London, 1760) gibi eserlere onay verilmiş; bilimi falcılıkla hatta el falyıla ilişkilendiren kitaplar batıl inanç olarak görülüp yasaklanmış; Astroloji de aynı şekilde hoş karşılanmamıştır (alıntılan Brechka, 1970: 126). Klasik

Fransız edebiyatı haricindeki on yedinci ve on sekizinci yüzyıl Fransız edebiyatıyla ilgili tüm eserler sansüre tâbi tutulmuştur (Reisenleitner, 2001: 148).

Okur-yazarlık oranı oldukça düşük olmasına rağmen, Maria Theresia, 1754'te ilk kez yasaklı kitapların listesini bir katalog şeklinde yayınlamış ve bunu gözden geçirilmiş ve yeni eklemeler yapılmış olan yeni sürümleri takip etmiştir (Bachleitner, 2019). Tarihçi Peter Gay, *Aydınlanma* adlı kitabında Habsburg hanedanlığı tarafından yönetilen geniş topraklarda uygulanan baskının komik boyutlara ulaştığından bahseder. Viyana'daki yönetimin bir *Yasaklı Kitaplar Kataloğu* (Catalogus librorum prohibitorum) yayınladığını, periyodik olarak bu katalogun güncellendiğini ve cüretkâr bazı insanların da bu Habsburg indeksini enteresan okumalar için bir rehber olarak kullandıklarını aktarır (Gay, 1967: 70). Söz konusu katalog o dönemde koleksiyonerler tarafından da en çok rağbet gören kitap olmuştur (Houben, 2015: 50). O dönemde yaşayan Alman yazar ve yayıncı Friedrich Nicolai, *Yasaklı Kitaplar Kataloğu*'nun kötü insanların kötü kitapları ve zeki insanların iyi kitapların bilgisini aldığı çok aranan bir rehber haline geldiğini kaydetmiştir (Houben, 2015: 50). Söz konusu yasaklı eserler katalogu aynı zamanda il merkezlerinin ve en çok da kitapçıların oryantasyonuna hizmet etmiştir. Ayrıca yayınlanan el yazmalarının yanı sıra, gümrük bürolarının topladığı yabancı kitaplar da sansüre tâbi tutulmuştur (Bachleitner, 2019). Houben, o dönemde uygulanan sansürü şöyle tasvir eder: "1860'lı yıllarda yurtdışından gelen herhangi bir kitap, önce sansür komisyonu sekreterinin ofisinin bulunduğu kitap geçiş gişesinin (Büchermaut) sınırına getirilir ve sekretere teslim edilir. Kitap sahiplerinin isimleri bildirilir. Sekreter, onay verilebilir olan kitapları iade eder; yasaklı eserler listesindeki kitaplara ise el koyar; şüpheli gördüğü ya da yeni yayınlanmış kitapları ise ilgili sansür komisyon üyesine havale eder. *Viyana Sansür Komisyonu*'nun yedi üyesi sekreterle birlikte ayda bir veya birkaç kez toplanır ve incelenen kitaplar komisyona sunulur. Şüpheli pasajlar okunur ve dine, devlete, güzel ahlaka, insan sevgisine veya yüce kişilere borçlu olunan saygıya mugayir bir durum olduğu kanısına varıldığında tutanak tutarak durumu mahkemeye ve oradan da İmparatoriçeye taşırlar. İmparatoriçe ise ya komisyon kararını onaylar ve kitap yasaklı kitaplar kataloguna eklenir veya onay verir. Houben, tüm bu prosedürlerin birkaç ay sürdüğünü ve her yeni yayının büyük bir gecikmeyle okuyucuların eline geçebildiğini yazar (Houben, 2015: 51-52). Tüm bu kısıtlamalara rağmen bu dönemde yaygın bir şekilde yasaklı eser kaçakçılık kültürü varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Sokak sokak dolaşarak kitap satma işi ise yeni fikirlerin yayılmasında çok önemli bir işleve sahip olmuş; bu sayede zamanla Viyana'da yasaklı tüm kitaplar bulunur hale gelmiştir. Böylece Viyana'da yeni üretilen bilgilerin dolaşımı sağlanarak Aydınlanma fikirlerinin tartışıldığı topluluklar baş göstermiştir (Reisenleitner, 2001: 148).

Bu dönemde Habsburg'daki Aydınlanma düşünürleri tiyatroyu yeniden tanımlamıştır. Onların görüşlerine göre tiyatro, eğitim ve ahlâkın gelişmesine hizmet etmelidir. Bu yüzden çok kaba şakalar, jestler ve doğaçlama yapılan konuşmalar; Âdem ile Havva hikâyeleri, Noel hikâyeleri gibi bilinen dini içerikli oyunlar, batıl inancı beslemesi endişesiyle yasaklanmıştır (Bachleitner, 2017: 240). Tiyatro sansürü artık sadece din ve devlete ve ahlaka yönelik konularda değil, daha geniş bir çerçevede olacak şekilde genişletilmiştir; öyle ki tiyatrodan canlı performans sergilenirken de sansür uygulanmaya başlanmıştır (Friehts, 2021). Joseph von Sonnenfels gibi eleştirmenler, tiyatroların eğitime değil, eğlenceye hizmet ettiğini, Viyana sahnelerinde İmparatorluğun herhangi bir şehrinde olduğundan daha fazla *Hanswurst* palyaçosu olduğunu ileri sürerek yönetimi eleştirmişlerdir (Friehts, 2021). Sonnenfels, Aydınlanma ruhuyla "saflaştırılmış tiyatro" kurulmasını teşvik etmiş, Hanswurst komedilerinde yerel Almanca şiveleriyle ve otoriteyle alay eden doğaçlama metinleri kinamıştır (Friehts, 2021). Maria Theresia, oyuncuların özel hayatlarıyla da ilgilenmiş ve davranışlarını ahlâksız bulduğu oyuncuları ülkeden sürgün etmiştir. Söz konusu sansür, sadece başkent Viyana'da değil, diğer tüm eyaletlerinde de uygulamaya sokulmuştur (Bachleitner, 2017: 240). Eleştirilerden etkilenen Maria Theresia, 1770'te tiyatroların daha iyi denetlenmesi için özel bir ofis kurmuştur (Friehts, 2021).

Maria Theresia, aynı zamanda özellikle şehvet düşkünü olarak ün yapmış soyluların özel hayatlarını takibe almak amacıyla 1751'de *İffet Komisyonu* (Chastity Commission) kurmuştur. Maria Theresia'nın çıkarmış olduğu *Constitutio Criminalis Theresiana* kanununda fuhuş için ağır cezalar verilmiştir. Buna göre

fuhuş yapan erkeklere büyük miktarda para cezası ve askeri kariyerlerine son verilmesi gibi cezalar verilirken; kadınların yıllarca manastırda tutulması uygun görülmüştür (Winkler, 2021).

Maria Theresia 1774'te Aydınlanma Dönemi'nin etkisiyle 6-12 yaş arası kız ve erkek çocukları için halkın okuryazarlığını artırmak amacıyla zorunlu eğitim şartı getirmiştir (Judson, 2016: 96; Mutschlechner, 2021). Söz konusu zorunlu eğitim sisteminin getirilmesi, Habsburg İmparatorluğunu eğitim alanında en azından kâğıt üstünde Avrupa'da öne çıkmasına sebep olmuştur (Judson, 2016: 96). Maria Theresia'nın eğitim reformları yükseköğretim yerine daha çok toplumun en az aydınlanmış köylülerine yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Maria Theresia'nın hedefi, gerekli ahlaki ve iktisadi eğitimin verilerek köylülerin daha üretken ve toplum düzenine uygun üyeler olmalarını sağlamaktır. Bu nedenle söz konusu eğitim reformu, halkın din veya devlet işlerini sorgulayabilecekleri nitelikte olmaktan çok uzaktır (Judson, 2016: 96-97). Maria Theresia'ya oldukça yakın olan danışmanı Gerhard van Swieten da merkezîyetçi laik yaklaşımı benimsemesine rağmen her zaman mutlakîyetçiliğin ruhuna sadık kalmış ve sosyal hiyerarşilerin korunması gerektiği görüşünü taşımıştır. Ona göre herkes bir sosyal pozisyonda doğar ve sıradan insanların çok fazla bilgiyle kafalarının karıştırılmaması gerekir (Reisenleitner, 2001: 148).

Aydınlanma Dönemi'nin İmparatoriçesi olarak anılan ve uygulattığı sansürlerin gerçekte Aydınlanma'nın yayılmasına hizmet amacı taşıdığını öne süren Maria Theresia döneminde yasaklanan eser sayısı ise ölüm tarihi olan 1780 yılına kadar yaklaşık 4600'e ulaşmıştır (Bachleitner, 2019).

3.2. II. Joseph Dönemi ve Sansür Uygulamaları

II. Joseph, annesinin baş düşmanı olarak gördüğü bir Alman devleti olan Prusya Krallığı'nın başındaki Büyük Frederick'e karşı büyük bir saygı duymuş ve kendisini de onun gibi "devletin ilk hizmetkârı" olarak görmüştür (Gruber, 2021). Özel harcamalarında tasarruflu olması ve şaşalı Barok saray törenlerinden hoşlanmaması halkın gözünde kendisine halkına yakın bir insan imajı kazandırsa da, hiçbir zaman sosyal farklılıkların üstesinden gelmek için adımlar atmaya ya da mutlakîyet rejiminin temel ilkelerini sorgulamaya yanaşmamıştır (Gruber, 2021).

Maria Theresia'nın ölümünden sonra tahta geçen II. Joseph (1780-1790) ilk yıllarda bazı sansür uygulamalarını hafifletmiş ve birtakım reformlar yapmıştır. Annesi Maria Theresia'nın hükümdarlık yıllarına oranla çıkardığı imparatorluk kararnamele katlanarak artmış; öyle ki Maria Theresia, 1780'de Macar olmayan bölgeler için 82 kararname çıkarırken II. Joseph, bir sonraki yıl aynı bölgeler için 402 kararname yayınlamıştır. Bu kararnamelerden ilkinin amacı, sansürü uygulandığı şekliyle nihayete erdirmektir (Judson, 2016: 145). Alman yazar ve yayıncı Christoph Friedrich Nicolai 1783'te Viyana'dan şöyle bildirimde bulunur: "İyi Alman kitaplarının hepsine artık burada izin veriliyor". Bu durum, bir önceki döneme göre harika bir gelişme olarak karşılanır (Gay, 1967: 70).

II. Joseph, Aydınlanma'nın etkisiyle özellikle kiliseyle ilgili önlemler almıştır. Bunlar *Jozefinizm* (Josephinismus) kavramı ile ifade edilmiş; fakat bu akımın tam olarak ne olduğu, altında yatan hukuki ve siyasi teoriler hakkında kayda değer bir açıklama yapılmamıştır (Conrad, 1961: 27). II. Joseph, Maria Theresia'nın kurduğu sansür komisyonunu kapatmasa da komisyonun işlevini önemli ölçüde değiştirmiştir. Bundan sonra yapılacak tüm akademik çalışmalar sorgusuz sualsiz yayınlanacak ve komisyon sadece yeni standartlara uymadığı tespit edilen kitapların yayınlanıp yayınlanmayacağına karar verecektir (Judson, 2016: 145).

Annesi Maria Theresia'ya göre daha özgürlükçü ve yenilikçi olarak ün salan II. Joseph, 1781'de *Genişletilmiş Basın Özgürlüğü* (Erweiterte Pressefreiheit) adı altında yeni bir sansür düzenlemesi⁷ çıkarmıştır (Duchkowitsch, 2014: 165). Buna göre, hükümet makamlarına yapılan eleştirilere ilk defa bir ölçüde izin verilirken; yazarlar II. Joseph'in izlediği politikayı eleştirmek için davet edilmiş ve din adamlarının yönetimi yazılı şekilde alenen eleştirmeleri yasaklanmıştır (Judson, 2016: 146). Yine de kontrolü elden bırakmak istemeyen II. Joseph, 1785'te *Gizli Polis Teşkilatı* (Geheimpolizei) kurdurarak kendisi ve yönetimi hakkında neler konuşulduğunu öğrenmeye çalışmıştır (Duchkowitsch, 2001: 6). Genişletilmiş Basın Özgürlüğü sansür

⁷ Söz konusu düzenlemenin orijinal ismi: Grundregeln zur Bestimmung einer ordentlichen künftigen Bücher-Censur, 1781.

düzenlemesine göre öğretici içeriği olmayan, Aydınlanma'yı beslemeyen her şey sürekli takip edilmeli ve hemen yasaklanmalı, öte yandan, öğretici bilgiler, sakıncalı olmayan eserler dokunulmadan kalmalıdır (Bachleitner, 2019). Eski yasaklı eserler, bu ilkeler çerçevesinde tekrar gözden geçirilmiş ve 4701 yasaklı eser, 845'e kadar düşürülmüştür (Bachleitner, 2017: 63). Bir başka kaynakta ise yasaklı eserlerin 5000'den 900'e kadar düşürüldüğü geçer (Judson, 2016: 147). Bu dönemde eskiden "gayri ahlâki" olduğu düşünülen eserlerin üretilmesine izin verilmişse de örneğin Wolfgang Amadeus Mozart'ın *Figaro'nun Evliliği* operasının sosyal hiyerarşiye meydan okuyan imaları sebebiyle sadece imparatorluk tiyatrosunda gösterime izin çıkmış; yerel tiyatrolarda sergilenmesi yasaklanmıştır (Friehe, 2021; Reisenleitner, 2001: 148).

Bunların yanında dine dair eleştirilere izin verilmeye başlanmış; hatta gizlice teşvik edilmiş ve bu durum yüzünden Viyana Başpiskoposu Migazzi ile II. Joseph arasında uzun süren bir çatışma yaşanmıştır. Protestan içerikli yazılara da zamanla izin verilmiştir. II. Joseph kendisini, kilise ve onun emirlerinin hiçbir rol oynamadığı her şeyden önce rasyonel ilkelerle yönetilen mutlakiyetçi bir devletin yöneticisi olarak tanımlamıştır. Nitekim II. Joseph dönemi, *Jozefinizm* kavramıyla anılan, Aydınlanmacı Mutlakiyetçi'liğin Avusturya'da ortaya çıkan türü olarak tanınmaya başlanmıştır. (Bachleitner, 2017: 58). Onun döneminde politika ve günlük yaşam üzerine çeşitli sorular hakkında beyanlar içeren broşürler ve bilimsel yazılarda bariz bir artış yaşanmış (alıntılayan Bachleitner, 2017: 101); saltanatının ilk on sekiz ayında ise binden fazla broşür basılmıştır (Judson, 2016: 147). Sosyal koşullar ve entelektüel iklimdeki değişiklikler II. Joseph tarafından dikkate alınmış; masonluk düşüncelerinin etkisiyle ve devam eden laikleşme sürecinin bir parçası olarak II. Joseph, kiliseyi devletin hizmetçisi yapma gayretine girişmiştir.

II. Joseph, 1781 *Tolerans Fermanı*'yla, Protestanlara ve insanların din değiştirmesine izin verirken; ateist olanların ise bu durumlarını ifade etmesine ancak sınır dışında imkân vermiştir (Reisenleitner, 2001: 148). Tüm bu gelişmelerden sonra II. Joseph'e karşı yakın çevresinden, papalık camiasından ve aristokrat tebaadan tepkiler yükselmiş; Joseph'in arkadaşı Prenses Eleonore Liechtenstein'dan bile itirazlar yükselmiştir. Prenses Eleonore, kız kardeşine yazdığı mektubunda "Artık başka bir dünyada yaşıyoruz. Her şeye tahammül etmek yeterli değil mi? Bir de tüm bunları yayınlamak zorunda mıyız?...İmparatorun bu alandaki hevesinden, yeniliğe olan sevgisinden, inatçılığından, aslları amirlerine karşı kıskırtma çılgınlığından, kalbinin katılaşmasından ve nihayetinde Tanrı'nın terk etmesinden korkulmalı" cümleleriyle endişelerini ifade etmiştir (alıntılayan Judson, 2016: 147-148).

II. Joseph'in yaptığı düzenlemeler Habsburg topraklarında eğitimi diğer Alman devletlerindeki seviyeye getirmek için sürdürülen çabanın devamı olarak görülebilir. Özellikle Almanca dilinde yazılan kitapların basımı onun zamanında kayda değer şekilde artarken yasaklı eserlerin sayısı da ciddi oranda düşmüştür (Reisenleitner, 2001: 149). Tüm bu olumlu gelişmeler yaşanırken 1789 yılında Fransız Devrimi patlak vermiş; Avrupa'nın siyasal yaşamı için geri dönülemez bir yolun başlangıcı olmuştur (McNeill, 2002: 655). On sekizinci yüzyılda Fransız Hükümetinin iyice zayıflaması, ihtiyaç duyulan reformların bürokratik engellere takılması ve savaşlardan alınan ağır yenilgilerin tetiklemeyle ortaya çıkan ve gücünü yoksul kentli halktan alan Fransız Devrimi, Avrupa'da mutlakiyetle yönetilen diğer ülkelerdeki hükümdarların alarma geçmesine neden olmuştur (McNeill, 2002: 657-658). Yeni bir siyasi düzen isteğiyle ortaya çıkan ve mutlakiyet rejimlerini tehdit eden Fransız Devrimi'nden sonra II. Joseph yönetimi, Fransa'daki gelişmelerin yol açtığı tehditlere hızlı tepki göstermiş ve yönetim tekrar otoriter yapısına bürünmüştür (Reisenleitner, 2001: 149). 1 Eylül 1790 tarihinde bir kararname ile halkın huzursuzluğuna, yöneticiye karşı itaatin azalmasına, muhalif olunmasına, halka açık tartışmaların teşvikine veya kesin olan dini meselelerde şüphe oluşumuna neden olabilecek her şey sakıncalı olarak kabul edilip yasaklanmıştır. Bunun yanı sıra yurt dışından ve bilhassa Fransa'dan gelen mallarla ilgili özel bir gözcü tutulmuştur (Reisenleitner, 2001: 149). Fransız Devrimi'nin Avrupa'yı etkisi altına aldığı bu dönemde II. Joseph, liberal tutumundan vazgeçmiş ve edebi çalışmaları da eski baskı yöntemleriyle durdurmaya çalışmıştır. II. Joseph dönemindeki görece özgürlük ortamı, kendisinin ölümünden çok kısa bir süre önce böylece bitmek zorunda kalmıştır (Gay, 1967: 70).

II. Joseph'in ölümünden sonra 1790'da erkek kardeşi II. Leopold başa geldiğinde Joseph'ten geriye

kalan özgürlükleri de halkın elinden geri almış; 1789'da gerçekleşen Fransız Devrimi'nin oluşturduğu etkiyle Aydınlanma odaklı ilerleyen liberal politika dönemini sona erdirmiştir. Halkın Fransa'daki olaylar hakkında mümkün olduğunca az bilgi sahibi olması için çalışmalar başlatmış; bu dönemde en büyük darbeyi ise basın yayın faaliyetleri almıştır. Buna göre gazetelerin yayınlanan her bir nüshası için damga vergisi⁸ (Stempelsteuer) ödeme zorunluluğu getirilmiş ve böylece gazetelerin dağıtımı sınırlandırılmıştır (Bachleitner, 2017: 72). II. Joseph döneminde tanınan yönetime karşı eleştiri yapma özgürlüğü de geri alınmıştır (Bachleitner, 2019). Yasaklanmış kitaplar listesi yaklaşık olarak 1790'dan itibaren devlet dairelerine, kütüphanelere aylık olarak gönderilmeye başlanmış; sansürün şiddeti ilerleyen yıllarda daha da arttırılmıştır (Bachleitner, 2017: 72).

10 Şubat 1792 tarihli mahkeme kararı gereği, Avusturya-Bohemya Saray Mahkemesi *Öğrenim ve Sansür Komisyonu*'nu (Studien- und Zensurhofkommission) devralmış; söz konusu kararla birlikte artık sansür soruşturmalarında mesleki inceleme yapılmaması, sansür görevlilerinin kişisel olarak hazırladıkları raporlarını, nihai kararı verecek Saray Mahkemesi memuruna iletmeleri istenmiştir (Bachleitner, 2017: 94). Bunun yanında devrim yanlısı Fransız ve İtalyan göçmenler, sıkı bir takibe alınırken; 1793 Şubatı'nda çıkan mahkeme kararı gereği, Fransız Devrimini olumlayan kitapların basılması ve ithali yasaklanmıştır. *Moniteur* ve *Journal de Paris* gibi Fransız gazeteleri, sadece mahkemenin özel izniyle okunabilir hale gelmiş; *Strassburger Courier* ve *Jenaische Allgemeine Literatur* gibi gazeteler, hoş karşılanmayan politik içerikleri nedeniyle yasaklanmıştır (Bachleitner, 2017: 94). Kont Perge'nin yönetimine geçen polis merkezi ise, bilimi düzen ve sükûnete karşı tehdit olarak görmeye başlamıştır. Eş zamanlı olarak basın camiasında Leopold Alois Hoffmann liderliğinde muhafazakâr meyilli bir gazetecilik anlayışı ortaya çıkmıştır. Hoffmann, daha önce 1792 tarihinde II. Leopold adına 1793'e kadar yayın hayatını sürdüren *Wiener Zeitschrift*'in kurucusu olmuş; derginin amacı ise yönetim tarafında yer alarak iktidara karşı yapılan komploları ve her türlü yıkıcı faaliyeti açığa çıkarmak olarak belirlenmiştir (Bachleitner, 2017: 94).

22 Şubat 1795'te daha önce kısmi olarak çıkarılmış sansür yasalarının tümünün dâhil edildiği *Genel Sansür Yasası* (Generalzensurverordnung) çıkarılmıştır. Buna göre hiçbir yazılı eser izin alınmadan basılamayacak; yurtdışında basılmış hiçbir kitap da önceden onay alınmadan satılamayacaktır. Açık artırma ile satılacak kitaplar bile sansüre tâbi tutulacaktır. Basılan eserler, iki nüsha halinde sansür memuruna teslim edilecek, sansürden geçen kitaplar, basımdan sonra tekrar karşılaştırılarak kontrolü yapılacaktır. Saldırgan ve iftira niteliğinde yazılar, eskiden olduğu gibi ülke dışına gönderilmek yerine yok edilecektir. Edebiyat eserlerindeki bariz artışa karşın sansürün şiddeti de arttırılmıştır (Bachleitner: 2017: 94-95). 1798'de Habsburg İmparatorluğu'nda uygulanan sansürler konusunda gözlemciler tüm bu gelişmelerden hicivle bahsetmiştir: "İnsan korkarak görüyor ki, Viyana'daki yönetimin yasak olduğunu söylediği kitapların sayısı çok fazla. Öyle ki, yaklaşık birkaç yıla kalmaz ölçümlerle ilgili kataloglar dâhi yasaklanır" (Bachleitner: 2017: 95). Habsburg İmparatorluğu'daki sansürün ünü, ülke dışına kadar yayılırken sansürü destekleyenlerce de örnek olarak alınmıştır. Nitekim 1799'da Rus Çarı I. Paul, Habsburg İmparatorluğu'nun sansüründen geçemeyen yayınları aynı şekilde Rusya'da da yasaklamıştır (Bachleitner, 2017: 95).

SONUÇ

Bu çalışmada, Maria Theresia ve II. Joseph'in basın yayın alanındaki sansür uygulamaları kapsamında elde edilen tüm veriler, patika bağımlılığı ekolüne göre aşağıdaki şekilde analiz edilmiştir.

➤ Zamana yayılan bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilen Aydınlanma, her ülkeye ve o ülkelerin toplumsal yapılarına göre farklı şekillerde tezahür etmiştir. Habsburg İmparatorluğu'nda, Aydınlanma'nın ruhuna uyan bir özgürlük ortamı oluşmamıştır. Bunun sebebi olarak Maria Theresia'nın katı bir Katolik ve babası gibi geleneğe sadık olmasının büyük oranda etkisi olduğu görülmektedir. Maria Theresia dini Aydınlanma'nın daima karşısında yer almış ve bu da katı bir dini sansürün uygulanması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca kendisinin ve yönetiminin eleştirilmesine de izin vermemiştir. Maria

⁸ 1789'da getirilen damga vergisi 1792-1802 tarihleri arasında kaldırılır; fakat 1818'de tekrar yürürlüğe konur.

Theresia, kendisine miras olarak aktarılan devlet geleneğine bağlı kalmış, aynı yolu izlemeyi tercih etmiştir. II. Joseph ise annesi tarafından devam ettirilen devlet geleneğini tümüyle takip etmek istememiş ve bu konuda yürütülen siyaseti bazı alanlarda tersine çevirmeyi, daha seküler bir devlet anlayışı oluşturmayı amaçlamıştır. Bir ölçüde de bu döngüyü kırmıştır; fakat yine de basın yayın alanında Aydınlanma'nın özüne uygun olacak şekilde bir özgürlük alanı oluşturamamıştır.

➤ Dönem hükümdarları, her ne kadar kendilerini Aydınlanmacı Mutlakiyetçi olarak tanımlasalar da kendilerinden önceki mutlakiyet yönetim biçimini büyük ölçüde devam ettirme yolunu izlemişlerdir. Bu nedenle, yeni bir siyasi düzen arayışıyla ortaya çıkan Fransız Devrimi'ne hızlı tepki göstermişler ve basın yayın alanında verilen özgürlükleri geri almışlar; İmparatorluğun dışarıyla bağlantısını keserek eski rejimin korunması yolunu tercih etmişlerdir.

➤ Habsburg İmparatorluğu'nun geçmişinde yaşanan toprak kayıpları, veraset savaşları, köylü ayaklanmaları ve soylu isyanlarının bir sonucu olarak oluşmuş travmatik deneyim, askeri, siyasi, mali ve eğitim gibi alanlarda yapılan reformların Aydınlanma'dan çok iktidarın kuvvetlendirilmesine hizmet etmesiyle sonuçlanmıştır. Burada da yönetim, o güne kadar gelmiş olan düzenin devam ettirilmesi hatta daha da güçlendirilmesi yolunu izlemiştir.

➤ Halka verilen okuma yazma eğitimi, halkın din ve devlet işlerini, sosyal hiyerarşik düzeni gibi konuları sorgulayabilecekleri nitelikte verilmemiştir. Böylece alışılmış ve yüzyıllardır devam eden eski sosyal hiyerarşik düzenin bu alanda da korunması yoluna gidilmiştir.

➤ Maria Theresia ve oğlu II. Joseph'in Aydınlanma dönemine kadar olan tarihi süreçte uygulanan dini, siyasi, ahlaki sansür uygulamalarında birtakım değişiklikler yaptıkları; fakat esas itibarıyla süregelen sansür politikasını ana hatlarıyla devam ettirme yolunu seçtikleri görülmektedir.

➤ Habsburg halkının da civar ülkelere kıyasla daha muhafazakâr, geçmişten o günlere dek gelmiş düzene daha sadık olması da bir etken olarak karşımızda durmaktadır; çünkü bu süreçte halktan iktidara karşı kayda değer herhangi bir tepki gelmemiştir. Böylece Aydınlanma, süregelen devlet geleneğinin gölgesinde hareket eden hükümdarların izin verdiği şekilde kendine yaşama alanı bulabilmiştir.

Bu çalışma sonucunda, Habsburg İmparatorluğu'nda, on sekizinci yüzyıla dek yönetici kesim tarafından alınan kararların, izlenilen siyasetin, Aydınlanma döneminde uygulanan basın yayın sansürünü belirleyen patikaları nasıl oluşturduğu görülmektedir. Sansür uygulamaları da söz konusu toplumsal yapı ve izlenilen politika sonucu şekillenmiştir.

KAYNAKÇA

- Bachleitner, N. (2017). *Die literarische Zensur in Österreich von 1751 bis 1848*. Viyana: Böhlau Verlag.
- Bachleitner, N. (2019). Geschichte der literarischen Zensur. Erişim tarihi: 9 Ekim 2019, http://complit.univie.ac.at/fileadmin/user_upload/abt_complit/VOzens07.pdf
- Brechka F. T. (1970). Gerard Van Swieten and His World (1700–1772). *International Archives of the History of Ideas* (Vol. 36, pp. 123-126). The Hague: Martinus Nijhoff. doi: 10.1007/978-94-010-3223-0_5
- Conrad, H. (1961). *Rechtsstaatliche Bestrebungen im Absolutismus Preußens und Österreichs am Ende des 18. Jahrhunderts*. Arbeitsgemeinschaft Für Forschung Des Landes Nordrhein-Westfalen 95. Köln & Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Curtis, B. (2013). *The Habsburgs, The History of a Dynasty*. London & New Delhi & New York & Sydney: Bloomsbury.
- Duchkowitch, W. (2001). Gute und schlechte Erinnerungen des Herrn „Z“: Eine beschauliche Zeitreise durch die Geschichte der institutioneilen Nachrichtenvermittlung in Wien von 1621 bis 1851. *Medien & Zeit Dergisi*, C/S. 4: 4-8.
- Duchkowitsch, W. (2014). *Medien: Aufklärung - Orientierung – Missbrauch: Vom 17. Jahrhundert bis zu Fernsehen und Video*. Viyana & Berlin: Lit Verlag.
- Duden (2019). *Duden Online Wörterbuch*. Duden Verlag Bibliographisches Institut GmbH. Erişim tarihi: 02

Ocak 2019, <https://www.duden.de/node/209523/revision/209559>

- Ergut, F. (2007). Tarihsel Bilginin Özgüllükleri Zaman ve Patikaya Bağlılık. *Praxis* 17, 159–173. Erişim tarihi: 02 Mayıs 2021, <https://hdl.handle.net/11511/85838>
- Eryılmaz, B. (2013). Temel Kavramlar. Sözen S. (Ed.), *Kamu Yönetimi*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.
- Fillafer, F. (2013). Die Aufklärung In Der Habsburgermonarchie Und Ihr Erbe: Ein Forschungsüberblick. *Zeitschrift Für Historische Forschung*, 40 (1): 35-97.
- Foucault, M. (2016). *Özne ve İktidar*. İstanbul: Ayrıntı.
- Freshwater, H. (2004). Towards a Redefinition of Censorship. Müller B. (Ed.), *Critical Studies: Censorship & Cultural Regulation in the Modern Age* (Vol. 22, pp. 225-245). Amsterdam & New York: Rodopi.
- Friebs, J. T. (2021). Woeful taste: German-language theatre in need of censorship. Erişim tarihi: 02 Ekim 2020, <https://www.habsburger.net/en/chapter/woeful-taste-german-language-theatre-need-censorship>
- Frimmel, J. and Wögerbauer, M. (2009). *Kommunikation und Information im 18. Jahrhundert: das Beispiel der Habsburgermonarchie*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag.
- Gay, P. (1969). *The Enlightenment: an interpretation*. The Science of Freedom (II). New York: Alfred A. Knopf.
- Gestrich, A. (2000). Das Wienerische Diarium in der Zeit des Siebenjährigen Krieges: Ein Projektbericht. *Aufklärung*, (Vol. 12(1), pp. 73-79). Erişim tarihi: 18 Nisan 2021, <http://www.jstor.org/stable/24361453>
- Gruber, S. (2021). The useful emperor: Joseph II. Erişim tarihi: 10 Şubat 2021, <https://www.habsburger.net/en/chapter/useful-emperor-joseph-ii>
- Houben, H. H. (2015). *Polizei und Zensur, Längs- und querschnitte durch die geschichte der buch- und theaterzensur*. Kopenhagen: Saga Egmont.
- Judson, P. M. (2016). *The Habsburg Empire: New History*. Cambridge (Mass): The Belknap Press of Harvard University Press. doi: 10.31857/S013038640003819-8.
- Kant, I. (1784). Beantwortung der Frage: Was ist Aufklärung?. *Berlinische Monatsschrift*, December, (Heft 12, 481-494). Erişim tarihi: 11 Mart 2020, https://www.deutschestextarchiv.de/book/view/kant_aufklaerung_1784?p=18
- Klingenstein, G. (1993). Modes of Religious Tolerance and Intolerance in Eighteenth-Century Habsburg Politics. *Austrian History Yearbook* (Vol. 24, pp. 1-16). doi:10.1017/S0067237800005233
- Laursen, J. C. (2020). Censorship. *New Dictionary of the History of Ideas*. Erişim tarihi: 23 Eylül 2020, <https://www.encyclopedia.com/history/dictionaries-thesauruses-pictures-and-press-releases/censorship>
- Lepper, G. und Steitz, J. (1977). Spätaufklärung: - 'Was ist Aufklärung?'. Lepper G., Steitz J., Wolfgang, B., Harlander, H. und Kiltz, E. (Ed.), *Einführung in die deutsche Literatur des 18. Jahrhunderts – 1983: Unter dem Absolutismus 1* (s. 302-325). Opladen: Westdeutscher.
- McNeill, W. (2002). *Dünya Tarihi* (Çev. A. Şenel). Ankara: İmge.
- Mendelssohn, M. (1784). Aydınlanma Nedir? Sorusu Üzerine. *Toplumbilim Dergisi*, Aydınlanma Özel Sayısı, 11 Temmuz 2000, 13-16.
- Mutschlechner, M. (2020). Maria Theresa and Her Reforms. Erişim tarihi: 25 Eylül 2020, <https://www.habsburger.net/en/chapter/maria-theresa-and-her-reforms>
- Otto, U. (1968). *Die literarische Zensur als Problem der Soziologie der Politik*. Stuttgart: Enke.
- Pierson P. (2000). Increasing returns, path dependence and the study of politics. *American Political Science Review*, 94 (2): 251–67. American Political Science Association: Cambridge University Press. <https://doi.org/10.2307/2586011>
- Reisenleitner, M. (2001). Austria. Derek J. (Ed.), *Censorship, A World Encyclopedia* (Vol. 1-4, pp. 147-150). London & New York: Routledge.
- Türk Dil Kurumu (2019). Güncel Türkçe Sözlük. Erişim tarihi: 07 Eylül 2019, <http://www.sozluk.gov.tr>
- Schneiders, W. (2014). *Das Zeitalter der Aufklärung*. München: C.H. BECK-Wissen.

- Seidler, W. (1992). *Buchmarkt und Zeitschrift In Wien 1760-1785: Studie Zur Herausbildung Einer Literarischen Öffentlichkeit Im Österreich Des 18. Jahrhunderts*. Doktora Tezi, Viyana Üniversitesi, Viyana.
- Spalding, P. (1998). *Seize the Book, Jail the Autor: Johann Lorenz Schmidt and Censorship in Eighteenth-Century Germany*. West Lafayette, Indiana: Purdue University Press, eBook isbn13: 9780585087955.
- Tal, D. Bar. (2017). Self-Censorship: The Conceptual Framework. D. B. Tal, R. Nets-Zehngut and K. Sharvit (Ed.), *Self-Censorship in Contexts of Conflict. Theory and Research* (1-18). Springer: eBook. <https://doi.org/10.1007/978-3-319-63378-7>
- Tilly, C. (1988). *Future History. Theory and Society*, (Vol. 17(5), pp. 703-712). Netherlands: Kluwer Academic Publishers.
- Vierhaus, R. (1984). *Deutschland im Zeitalter des Absolutismus (1648-1763). Deutsche Geschichte Band 6*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Wilson, E. J. and Reill, P. H. (2004). *Encyclopedia of the Enlightenment*. New York: Facts On File, Inc.
- Winkler, A. (2021). Maria Theresia and the moral crusade. Erişim tarihi: 01 Şubat 2021, <https://www.habsburger.net/en/chapter/maria-theresia-and-moral-crusade>
- Wolf, H. (2011). *Kontrolle des Wissens. Kirche im Spannungsfeld zwischen Forschung und Zensur*. Rottenburger Jahrbuch für Kirchengeschichte, Zensur abweichender Meinungen durch Kirche und Staat (Band 28, 11-21). Deutschland: Jan Thorbecke Verlag.